

кошик

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМЕНІ І. КРИП'ЯКЕВИЧА

2

На правах рукопису

ЛАЗАРОВИЧ Микола Васильович

**УКРАЇНСЬКЕ СІЧОВЕ СТРІЛЦТВО:
ФОРМУВАННЯ, ІДЕЯ, ЧИН**

Спеціальність: 07.00.01 - історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Львів - 1996

00740241 (1)

Робота виконана на кафедрі українознавства Тернопільської академії народного господарства.

Науковий керівник - заслужений діяч освіти України,
кандидат історичних наук,
професор ЛАНОВИК Богдан Дмитрович

Офіційні опоненти - доктор історичних наук,
професор МАКАРЧУК Степан Арсенович
- кандидат історичних наук
ЛИТВИН Микола Романович

Провідна організація - Чернівецький державний університет
ім. Ю. Федьковича

Захист відбудеться "19" Березня 1996 р. о "15" годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 04.09.01 для захисту дисертацій в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України за адресою:
290008, м. Львів, вул. Косельницька, 4 (2-й поверх)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Автореферат розісланий "17" червня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої Ради,
кандидат історичних наук

СТЕВЛІЙ Ф. І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Постановка проблеми. Актуальність дослідження. В історичній науці нааріло завдання комплексного дослідження державотворчих процесів у різні періоди нашої історії. Зокрема, важливою є проблема визвольних змагань на початку ХХ ст., які започаткував легіон Українських Січових Стрільців.

В УСС пов'язані яскраві етапи самовідданої праці, спрямованої на пробудження й утвердження поміж українства почуття національної гідності, ідеї соборності й незалежності держави. Їхню роль та значення в контексті визвольної боротьби підкреслювали провідні українські політичні та громадські діячі. Серед них: І. Франко, М. Грушевський, С. Петлюра, А. Шептицький, Д. Донцов, Ю. Липа та ін.

Проте значення стрілецтва не обмежується лише тим, що воно стало першою в новітній історії України добровільною військовою формацією, яка збройною боротьбою зв'язала перервану нитку визвольних змагань. Українські Січові Стрільці ввійшли в історію ще й тому, що були силою, яка мала значний вплив на розвиток української політичної думки та на формування національної психології. Об'єднуючи кращі сили молоді, захопленої ідеєю відбудови власної держави й об'єднання всіх гілок українського народу, легіон УСС у роки Першої світової війни перетворився в своєрідний військово-політичний організм, у середовищі якого тривав невпинний пошук найефективніших шляхів досягнення поставленої мети. Результати такої діяльності наклали позитивний відбиток на весь подальший хід національного розвитку українського суспільства.

Актуальність розгляду цієї проблеми зумовлена насамперед необхідністю всебічного вивчення питань, пов'язаних з ідеєю, формуванням та боротьбою легіону УСС за національне визволення в роки Першої світової війни. В опублікованих роботах, присвячених стрілецькій тематиці, основна увага зосереджується на дослідженні УСС як військового підрозділу. Разом із тим, не отримали належного висвітлення такі важливі аспекти, як ідейно-політичні принципи організації та діяльності стрілецтва,

форми його впливу на активізацію національної самосвідомості населення, роль у Листопадовій національно-демократичній революції та ін.

Предметом даної дисертації є аналіз ідейно-політичних асасад формування й діяльності УСС, їх ролі в утвердженні української національної ідеї та боротьбі за її реалізацію.

Ступінь вивчення проблеми. Дослідження діяльності легіону УСС почалося ще в ході Першої світової війни. Поштовх цьому процесові у великій мірі дали самі стрільці, котрі вважали, що мусять залишити для нащадків агадку про свою боротьбу за волю України, яку вони аапочаткували в новітній час. У цей період а'являється ряд публікацій, що аанайомлювали українство зі стрілецьким легіоном, його метою та аавданнями. Серед них варто віданачити праці члена Гур та УВУ В. Темницького, підхорунжого УСС О. Нааарука та десятника УСС В. Даіковського¹, а також ряд стрілецьких літературних збірників.

У міжвоєнний період найбільше було видано книг мемуарного характеру. Їх писали колишні свідки і учасники стрілецьких амагань, і ці книги є цінним джерелом роаглядуваного періоду. Кожна з книг-спогадів воскрешує для читачів історичні факти і події, на конкретних прикладах показує весь нелегкий шлях легіону УСС, його мету і аавдання, форми й методи діяльності. До краших творів мемуарної літератури стрілецької доби належать спогади М. Заклинського, М. Голубця, О. Степанів, С. Шукевича, М. Угриня-Беагрішного, М. Галушинського та ін.

Ряд праць агаданого періоду висвітлюють події конкретного проміжку часу чи присвячені окремій темі зі стрілецької діяльності. До них відносяться твори С. Тобілевич, М. Угриня-Беагрішного, Д. Палієва, О. Кузьми, К. Левицького, М. Заклинського.

Перші уаагальняючі роботи з історії легіону УСС вийшли в середині 30-х років. Насамперед це колективні роботи "Українські Січові Стрільці, 1914-1920" та "Історія українського війська" і ґрунтовне дослідження О. Думіна "Історія Легіону Українських Січових Стрільців 1914-1918". Автори, окремі з яких

1. Див.: Список використаних джерел та літератури.

були свідками й учасниками досліджуваних подій, використали великий фактичний матеріал і, поряд із аналізом збройної боротьби стрілецтва, в тій чи іншій мірі розглянули деякі питання, зв'язані з проблематикою даної дисертації. Зокрема, тут непогано проаналізовано довоєнний стрілецький рух, внутрішнє життя легіону, працю УСС серед українського населення та стрілецьку творчість.

Після встановлення радянської влади на західноукраїнських землях дослідження будь-яких питань, зв'язаних із стрілецтвом, як і з національно-визвольним рухом взагалі, були припинені. Тоді подібні роботи вели тільки за кордоном представники української еміграції. Незважаючи на те, що брак необхідних матеріалів та коштів істотно обмежували працю, тут у 50-70-х роках все ж таки вийшло біля півтора десятка досліджень, присвячених Українським Січовим Стрільцям, окремі з яких мають важливе значення для вивчення теми даної дисертації. Це, зокрема, роботи С. Ріпецького, Н. Гірняка, М. Гуцуляка, М. Островерхи та ін. В них, серед іншого, простежується процес становлення та розвитку стрілецького руху, відображено утвердження національного характеру легіону УСС, до певної міри висвітлено їхню суспільно-політичну діяльність, проаналізовано її вплив на українське населення та роль у підготовці і проведенні Листопадової національно-демократичної революції.

Сучасна історіографія проблеми покищо обмежується лише кількома науково-популярними працями М. Литвина та К. Науменка, В. Гордієнка, Р. Матейка та Б. Мельничука, П. Арсенича. Окрім цього, останнім часом вийшов ряд публікацій в українській періодиці, де розглядаються деякі аспекти діяльності УСС, та кілька збірок стрілецьких пісень, поезій та гумору.

Отже, незважаючи на інтерес істориків до стрілецької проблематики, тема даної дисертації в українській історіографії вивчена недостатньо. Насамперед це стосується питань, пов'язаних із національно-політичною діяльністю стрілецтва.

Мета і завдання дослідження. Враховуючи наукову значимість та недостатню вивченість проблеми, дисертант прагнув розкрити ідейно-політичні засади формування і діяльності

легіону УСС, показати його роль в утвердженні української національної ідеї та боротьбі за її реалізацію.

Досягнення цієї мети вимагало вирішення наступних завдань:

- з'ясувати головні передумови зародження, завдання та характер діяльності українського стрілецького руху в Галичині;
- розкрити основні ідеї, принципи та умови організації легіону УСС;
- показати ідейно-політичну еволюцію в стрілецькому середовищі в 1914-1918 рр.;
- простежити участь стрілецтва в Листопадовій національно-демократичній революції в Галичині;
- проаналізувати форми і методи культурно-мистецької та просвітницької діяльності УСС та їх вплив на формування і поглиблення національної свідомості народу.

Хронологічні рамки дослідження. Основна увага в роботі звернена на висвітлення та аналіз подій у межах 1914-1918 рр., тобто в моменту організації легіону УСС і до його трансформації, а перемогою листопадового збройного повстання, в одній із підрозділів УГА. Для з'ясування причин і передумов зародження стрілецького руху в Галичині, автор вдавався також до розгляду суспільно-політичних відносин на західноукраїнських землях, починаючи з кінця XIX ст.

Основні положення дисертації, що виносяться на захист, наступні:

1. Виникнення українського стрілецького руху в Галичині було результатом економічного, політичного та культурно-освітнього розвитку краю і стало насиченим доказом прагнення до національної незалежності. Головним завданням цього руху було військове навчання та виховання молоді, як передумови формування власних збройних сил для боротьби за державну самостійність.

2. Створення легіону УСС ознаменувало відновлення збройних змагань за волю України. Об'єднуючи кращі сили молоді, які представляли практично всі суспільні верстви Галичини, він став втіленням передової політичної думки і виражав сподівання

галицького суспільства на виборення Української держави.

3. Протягом 1914 - поч. 1917 рр. легіон УСС перетворився в національну військово-політичну формуцію з українською офіційною мовою, символікою та термінологією, власними одностроями й відзнаками. В її середовищі тривала інтенсивна ідейно-політична, освітня та виховна праця, метою якої була підготовка до реалізації намічених завдань. Одним із результатів такої діяльності стало формування своєрідної стрілецької ідеології, головні складові якої: державна самостійність, соборництво, опора на сили власного народу.

4. У 1917-1918 рр. стрілецтво остаточно визначило для себе стратегію подальшої боротьби, яка полягала у відокремленні західноукраїнських земель від Австро-Угорської імперії та об'єднання їх з Українською державою. Така позиція, неважаючи на деякі тактичні розбіжності, була домінуючою в стрілецькому легіоні.

5. УСС, дотримуючись принципу, що вибороти українську державність можливо тільки опираючись на сили власного народу, вели постійну і наполегливу працю серед широких кіл українства, спрямовану на активізацію національної свідомості. Її найдієвішими формами були: пропаганда негалежницьких ідей через різноманітні виступи, маніфестації, публікації в пресі, концерти та вистави; громадська діяльність у ряді місцевостей та допомога українським інституціям і окремим діячам у налагодженні їх роботи; організація українського шкільництва, курсів ліквідації неграмотності, читалень, бібліотек, культурно-просвітніх та економічних товариств, аматорських гуртків та ін.

6. Січове стрілецтво, неважаючи на певні прорахунки, відіграло вирішальну роль у підготовці та здійсненні Листопадової національно-демократичної революції в Галичині. Його заслугою насамперед було утвердження в суспільстві української національної ідеї та успішне керівництво збройним повстанням - як у Львові, так і в окремих місцевостях краю.

Джерельну базу дисертації становлять архівні матеріали й опубліковані документи, пов'язані з суспільно-політичною та національно-культурницькою діяльністю легіону УСС. Разом із

тим необхідно відзначити, що чи не найцінніші джерельні матеріали зі згаданої проблематики були в переважній частині знищені внаслідок воєнних подій та планових акцій комуністичного режиму. Значна кількість матеріалів є також поза межами України, зокрема в Польщі та США, і через ряд причин ще залишається важкодоступною для українських дослідників. Така ситуація змусила автора активніше використовувати, поряд з архівними та опублікованими документами, й інші джерела - що дало змогу заповнити інформаційні прогалини та об'єктивніше проаналізувати процеси, пов'язані з темою даної дисертації.

Переважна частина наявних архівних документів про діяльність легіону УСС знаходяться в Центральному державному історичному архіві України в м. Львові і зосереджені тут головним чином у кількох фондах. Найбільшим за обсягом є Фонд 353т. - Легіон Українських Січових Стрільців, що нараховує 279 справ, серед яких списки особового складу УСС, їх рукописні видання, листування, щоденники, особисті документи і ін. Велика кількість матеріалів, що характеризують діяльність стрілецьких інституцій у Відні, зберігаються у Фонді 352т. - Збірня Станиця Українських Січових Стрільців у Відні. Важливим для даного дослідження є і Фонд адвоката В. Старосольського (ф. 360), де, серед іншого, містяться документи про діяльність Бойової Управи та її взаємовідносини з УСС, про становлення легіону як української національної формації, про підготовку стрілецтва до збройного повстання в Галичині і ін. Крім цього, ряд матеріалів, пов'язаних із легіоном УСС, знаходяться і в інших фондах даного архіву (ф. 309чт. - Наукове Товариство ім. Т. Шевченка; ф. 361 - А. Крушельницький; ф. 368 - С. Томашівський; ф. 581 - Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР та ЗУНР; ф. 640 - П. Франко; ф. 771 - В. Левицький та ін.).

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України зберігає документи, що стосуються стрілецької тематики, у 2-х фондах. Ф. 4097 - Кіш Українських Січових Стрільців, 1917-1918 рр. - представлений лише книгою наказів Команди Коша УСС за 6. XI. 1917-23. VI. 1918 рр. У другому - ф. 4465т. - Колекція окремих документальних матеріалів ук-

раїнських націоналістичних емігрантських установ, організацій і осіб - містяться протоколи засідань, реєстраційні книги та фінансові звіти Війскової Управи УСС за окремі періоди, матеріали про діяльність представників УСС на Волині, ряд статей та спогадів, рукописні видання стрільцтва і т. ін.

Деякі матеріали по темі дисертації знаходяться також у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (Ф. 365 - Жандармські установи тимчасового воєнного генерал-губернаторства Галичина), Державному архіві Тернопільської області (ф. 231 - Про діяльність "Січі", 1913-1914 рр.) та у фонді відділу рукописів Львівської державної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (ф. 9 - Фонд окремих надходжень; ф. 48 - Фонд Заклинських).

Важливим джерелом для вивчення теми дослідження стали частково агадувані вже стрілецькі публікації воєнного періоду, опубліковані документи, твори літературно-мистецької творчості УСС, а також стрілецькі періодичні видання, як "Вістник Пресової Кватири УСС", "Самохотник", "Самопал", "Усусу", "Червона Калина" - що виходили в легіоні протягом 1915-1917 рр.

Окрему групу джерел становлять тогочасні галицькі журнали та гаєти. Серед них особливу цінність мають "Шляхи" (1915-1918 рр.) і "Світ" (1917 р.), що прагнули виконувати функції стрілецького органу, та "Будуччина" (1918 р.), яка була дуже близькою до стрільцтва. Чимало надвичайно важливої інформації про УСС містили також у роки війни гаєти "Вістник Союзу виводення України", "Діло", "Свобода", "Українське Слово" і ін. У міжвоєнний період найбільше до вивчення стрілецької тематики спричинилися "Історичний календар-альманах Червоної Калини", що виходив як річник протягом 1924-1939 рр., та щомісячник "Літопис Червоної Калини" (1929-1939 рр.), які з номерами в номер друкували матеріали з історії легіону УСС.

Належне місце в дослідженні займають також мемуари учасників стрілецького руху, які були критично осмислені автором. Вони проливають світло на явища, що не знайшли належного а'ясування в інших матеріалах, допомагають зрозуміти причини та взаємозв'язки деяких подій, уточнюють окремі деталі,

відроджують атмосферу взаємин і настроїв, що панували серед стрілецтва.

Поєднання архівних матеріалів, більшість з яких ще не були в науковому обігу, та опублікованих документів із іншими вищегагданими матеріалами значно розширили джерельну базу дослідження. Це дало змогу уникнути одностороннього висвітлення й оцінки подій, явищ та фактів, глибоко аргументувати природу стрілецького руху, розкрити суть, форми і методи його діяльності, допомогло зробити відповідні висновки.

Наукова новизна результатів дослідження. Дана дисертація є першою в українській історіографії спробою комплексного дослідження ідейно-політичних мотивів у формуванні та діяльності легіону УСС. На основі широкого кола опублікованих та архівних матеріалів сформульовано ряд принципових висновків щодо місця і значення стрілецтва та його ідей в українському державотворчому процесі, дається узагальнюючий аналіз ролі різноманітних форм стрілецької діяльності в поглибленні національної свідомості українського населення. До наукового обігу залучено значну кількість раніше не використовуваних матеріалів, насамперед архівних документів. У додатках дисертації подано деякі опрацьовані й систематизовані результати досліджень.

Практичне значення дисертації. Основні положення і висновки, фактичний матеріал, який зібрав автор, можуть бути використані для подальшого дослідження даної теми і суміжної проблематики, розробки нових концепцій історії українського національно-визвольного руху, при підготовці узагальнюючих праць з історії України тощо. Водночас дослідження може бути корисним у роботі з особовим складом Збройних Сил України, що дозволить активізувати патріотично-виховний процес та утвердження національної свідомості серед українського воїнства.

Апробація дослідження. Дисертація пройшла обговорення у Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича та на кафедрі українознавства Тернопільської академії народного господарства.

Основні положення дисертації відображені в шести публікаціях у наукових збірниках, у журнальних статтях, доповідях й

виступах на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: Міжвузівська наукова конференція, присвячена 150-річчю від дня народження Ю.Целевича (Івано-Франківськ, 1993); "Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування" (Рівне, 1993); "Велика Волинь: минуле й сучасне" (Житомир, 1993); Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю ЗУНР (Івано-Франківськ, 1993); "Волинь і Волинське зарубіжжя" (Луцьк, 1994); Четверта наукова геральдична конференція (Львів, 1994); "Українське козацтво: історія і сучасність" (Тернопіль, 1994); "Волинь у вивольній боротьбі українського народу XVII-XVIII ст." (Кременець, 1995); III Міжнародна історико-краєзнавча конференція з проблем історії Чернівецької області, присвячена 120-річчю заснування університету в Чернівцях (Чернівці, 1995); "Ідеали та система цінностей молоді в умовах становлення української державності" (Тернопіль, 1995); "Генева ідеї української політичної самостійності: від "Слова перестороги" до "України ірреденти". 1848-1895" (Львів, 1995).

Структура дисертації визначається змістом проблем і відповідає меті й завданням дослідження. Робота виконана в проблемно-хронологічному плані і складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури і двох додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано вибір теми, актуальність, хронологічні рамки та об'єкт дослідження, його мету і завдання, визначено ступінь розробки проблеми та її джерельну базу, розкрито наукову новизну та практичне значення роботи, представлено її апробацію.

У першому розділі - "Формування Українського Січового Стрілецтва" - з'ясовується суспільно-політичне становище в Галичині в кін. XIX - на поч. XX ст., досліджується зародження українського стрілецького руху, його завдання, характер та форми і методи діяльності, розкриваються мета, основні принципи та

умови організації легіону УСС, аналізуються його особовий склад та ідейні засади.

Протягом 2-ї половини XIX - початку XX ст. український національний рух в австрійській імперії набрав відчутної сили та розмаху. Таке зростання викликало велике занепокоєння та протидію з боку певних польських кіл і, особливо, Росії, яка бачила єдиний засіб боротьби з "українським сепаратизмом" в анексії Західної України. Тому, опинившись між цими силами, котрі ніяк не могли аміритись із подальшим зміцненням українства, представники останнього змушені були подбати хоч про якусь підтримку для себе. Така потреба особливо виникла на фоні загострення протиріч між провідними країнами світу, в т.ч. і між Австро-Угорщиною та Росією. Було вирішено, що при збройному конфлікті між агаданими державами українці виступлять на боці Австрії. Основним завданням їх у майбутній війні мали стати домагання виволення Наддніпрянської України від російського поневолення і створення з неї самостійної держави та забезпечення вільного розвитку українства в межах Австро-Угорщини.

Українці Галичини, власне, їх передові кола усвідомлювали також, що для реальної підтримки своїх національних прагнень вони мали б виступити в майбутньому конфлікті як окрема збройна сила. Грунтом, на якому почали розвиватися такі настрої, став спортивно-протипожежний рух у формі сокільсько-січових товариств. Відродивши пам'ять про українське військо, він дав поштовх подальшому розвитку традицій.

Думка про збройне виборення власної державності виникла саме в середовищі передової частини молоді, яка пройшла духовний та фізичний гарт у "Січах" і "Соколах". Зародившись, вона починає шукати форм свого вияву, бо рамки січово-сокільських товариств стали для неї тісними. Так спочатку у Львові, а згодом і в інших галицьких містах у 1911 р. постали перші українські таємні організації, завданням яких було військове виховання і навчання молоді.

18 березня 1913 р., після затвердження статуту, у Львові було організоване перше легальне українське стрілецьке това-

риство "Січові Стрільці". Незабаром подібні товариства засновувались по всій Галичині, притягуючи в свої лави тисячі української молоді. Перед Першою світовою війною в краї нараховувалося 96 стрілецьких товариств, що об'єднували 8200 членів, та 34 гуртки "Пласту" із 1700 членами. Загальна ж кількість українських руханкових, стрілецьких, спортивних товариств і пластових гуртків у австрійській імперії становила 2166, об'єднуючи 120177 членів.

У роботі проаналізовано діяльність окремих українських військових товариств, подано її форми і методи, показано конкретні приклади перешкод, які чинилися австро-польською владою при організації стрілецтва, представлено ініціаторів та найактивніших учасників стрілецького руху, основні осередки його розвитку.

Значення стрілецького руху полягало насамперед у тому, що саме стрілецтво протягом останнього часу перед війною чітко й рішуче пропагувало гасло самостійної України як актуальну й безпосередню мету національно-політичної боротьби українців. Другим значним здобутком стрільців було те, що вони усвідомили ідею збройної боротьби як необхідного засобу досягнення державної незалежності. І третім їхнім досягненням стала практична справа - військове виховання та навчання молоді. Така позиція була рішучим поступом уперед у розвитку української політичної думки.

З початком Першої світової війни найбільш активно і організовано серед галицького українства проявили себе січові стрільці. Їх провід уже 3 липня закликав добровольців зголошуватися в стрілецькі ряди. Одночасно було створено мобілізаційний комітет, який протягом кількох днів організував першу бойову сотню під командою І. Чмоли. Представники стрілецтва були також серед ініціаторів створення легіону Українських Січових Стрільців, який мав започаткувати новітню збройну боротьбу за українську державність. Про його формування офіційно було повідомлено в спільній відозві Гур та УБУ до українського народу від 6 серпня 1914 р.

Ідея створення війська, яке боротиметься за волю України,

стала відразу популярною серед галицьких українців, тому про- бивалася до найдалших закутків краю та до різних верств наро- ду. Мірилом цієї популярності був насамперед багатотисячний наплив добровольців до УСС. Переважала молодь, яка, як свідчить аналіз цілого ряду джерел, йшла цілком свідомо, без особливої спонуки чи агітації. Це був закономірний результат передвоєнної праці сокільсько-січових, пластових та стрілець- ких організацій.

Активність, з якою українці організовували своє військо, занепокоїла австро-польську адміністрацію. Вона почала чинити всілякі перешкоди мобілізації українських добровольців. Були випадки, коли їх навіть арештовували та відправляли в концент- раційні табори; переслідували і їхні сім'ї. Проте, неважаючи на таку протидію та ряд об'єктивних перешкод, за три тижні до УСС зголосилося біля 28 тис. чоловік. Статистичний аналіз дає підстави стверджувати, що вони представляли всі суспільні верстви та майже всі професії й землі галицьких українців. Це свідчило, що національна ідея в тій чи іншій мірі захопила все суспільство, а найбільше молодь, яка й стала основою тих трьох десятків тисяч добровольців, котрі йшли боротися за державну незалежність.

Значна увага в розділі приділяється висвітленню факторів, які негативно впливали на процес організації легіону УСС. Сюди відносяться: брак необхідних коштів, нестача військових інструкторів, спорядження та зброї, непорозуміння в галиць- ко-українському політичному проводі. Зокрема, остання обстави- на привела до того, що командантом стрілецького легіону було призначено М. Галушинського, який, за його ж словами, не мав ніякого поняття про військову організацію. Не до кінця уявляючи собі українські політики і якими мають бути мета та завдання стрілецької формації. Внаслідок такої невизначеності, домовле- ності, укладені з урядовими колами Австрії про те, що стрільці будуть особливим відділом з військово-політичним завданням, австрійське командування на практиці ігнорувало. Тому ті успіхи, яких УСС згодом добилися в національно-політичній та культурницькій сферах, були результатом не якихось домовле-

ностей, а винятково їхньої ініціативи й наполегливості.

Проведене дисертантом дослідження дає підстави стверджувати, що створення легіону Українських Січових Стрільців означувало відновлення збройних змагань українців за неаалежність. Незважаючи, що УСС, ставши до боротьби, змушені були змиритися з певною регламентацією своїх дій австрійською владою, зокрема із обмеженням легіону до 2500 чоловік, - це зовсім не означало, що вони будуть відстоювати чужі їм інтереси. Найпершим свідченням такого твердження стали вимоги стрільців про складання присяги на вірність українському народові, а не габсбурзькій династії.

У другому розділі дисертації - "Боротьба січових стрільців за реалізацію української національної ідеї" - досліджується процес становлення стрілецького легіону як національної військово-політичної формації, з'ясовуються причини зростання політичної активності УСС у 1917-1918 рр., аналізується їх роль у Листопадовій національно-демократичній революції.

Із створенням легіону УСС перед ним постало завдання найефективніше використати свої можливості для досягнення наміченої мети. В ході тривалих дискусій стрільці дійшли висновку, що їхня формація є надто малочисельною, щоб відігравати якусь істотну роль у світовому конфлікті. Тому необхідно було дочекатися сприятливих умов, зокрема, коли обидві ворожі сторони знесиляться, і тоді вже всіма силами добиватися позитивного вирішення української справи. Для того ж, щоб ці події не захопили занадто, потрібна була тривала і ціленаправлена підготовка до них. Осередком такої підготовки став легіон УСС.

У роботі прослідковано процес становлення стрілецького легіону як національної військово-політичної формації, яка, поряд із збройною боротьбою, вела систематичну ідейно-політичну працю. Нерідко ця працю знаходила свій вияв у багатьох стрілецьких дискусіях та публікаціях у пресі, в різноманітних доповідях та лекціях національно-виховного змісту, в промовах кращих стрілецьких ораторів, а іноді і в бойових наказах. Необхідність подібної діяльності була викликана тим, що виявольна ідея передвоєнного стрілецтва зі створенням УСС перейшла в

стадію реалізації, а тому потребувала нових підходів та оцінки. Так як тодішнє галицько-українське суспільство та його політичний провід не були готовими до виконання такого завдання, цю місію взяла на себе передова частина стрілецьтва.

Одним із результатів національно-політичної діяльності УСС стало формування своєрідної стрілецької ідеології, головними складовими якої були: державна самостійність, соборництво, опора на сили власного народу. Значення цієї ідеології полягало насамперед у тому, що завдяки їй тисячі стрілецьких новобранців за порівняно короткий час перетворювалися в свідомих борців за національні ідеали.

Намагаючись розширити коло прихильників України в світі, січові стрільці вважали своїм безпосереднім обов'язком пропагувати українську ідею не тільки серед власного громадянства, а й серед іноземців, з якими доводилося зустрічатися. Нерідко подібні спроби знаходили відклик. Так, тільки в одному з далеко не повних пресових оглядів тижневик "Вістник СВУ" за 24 жовтня 1915 р. подав наази біля 15 статей в іноземній пресі про стрілецький легіон. Подібна увага сприяла розвиткові інтересу до України та її вивольної боротьби. В умовах, коли про існування українського народу мало що знали, це був справжній інформаційний прорив.

У розділі наголошується, що головним принципом стрілецької діяльності були інтереси української нації. Виходячи з цього, УСС формували своє ставлення до будь-яких чинників та проявів політичного життя. Зокрема, вони змушені були фактично стати в опозицію до офіційного курсу галицько-українського проводу, бо не могли погодитися з його австрофільством. Що ж стосується самої австрійської влади, то під впливом її ігнорування українських інтересів стрілецьке відношення до неї змінилося протягом 1914-1916 рр. із союзницького на вороже.

Важливим фактором, який свідчив про національний характер легіону УСС, була його атрибутика. Зокрема, стрілецьтво протягом свого існування офіційно використовувало в своєму середовищі українську мову, українську термінологію та національну символіку. На весну 1917 р. остаточно сформувався і самобутній

зовнішній вигляд УСС. Вони робили все це самочинно, без дозволу австрійської військової влади, переважно за власний кошт. Так стрільці позбувалися зовнішніх ознак чужого війська, позбувшись перед цим внутрішніх зв'язків із ним.

Революційні зміни, що розпочалися на східноукраїнських теренах з початком 1917 р., були зустрінуті в стрілецькому середовищі з величезним захопленням та радістю. В той же час перед УСС поставало запитання: в чому сенс дальшого існування легіону? Воякати на боці Австрії, яка не виявляла ніяких симпатій до української справи, проти зукраїнізованих частин російської армії - втрачало ідейний і реальний смисл, тим більше, що й Російська імперія, як тоді здавалося, розпадалася на очах. У таких умовах у легіоні почалася криза, що вела до дезорієнтації та розгубленості. Почастішали випадки переходу стрільців на бік Центральної Ради. Пропаганда за розпуск УСС знаходила дедалі сприятливіший ґрунт.

Протягом 1917 р. відбувається ряд стрілецьких нарад, на яких розглядалося питання про подальшу долю легіону. Значна частина стрілецтва виступала за його негайне розформування. Проте в ході тривалих дискусій, в т. ч. і за участю українських послів, представників політичних партій, СВУ та студентської молоді, ухвалювалися більш виважені рішення, де, серед іншого, наголошувалося, що УСС постає як добровільна формація в ім'я державної самостійності українського народу і тому мають притримуватися цієї ідеї аж до її здійснення.

Значна увага в розділі присвячується аналізу нелегальної організаційно-політичної діяльності стрілецтва. Зокрема, в середині 1917 р. досить активним був створений у Відні таємний український військово-революційний гурток, що складався зі старшин УСС та старшин українців австрійської армії. Його метою було відокремлення українських земель від Австрії і приєднання їх до Наддніпрянщини. Подібні організації були також створені в технічній сотні та Коші.

Антиавстрійські прояви стрілецтва мали місце і в інших формах, наприклад, в їхніх статтях та поезіях, де прямо говорилося про майбутню "безпощадну боротьбу" з імперією. Також у

2-й половині 1917 р. окремі стрілецькі старшини організували гострі виступи українського студентства та еміграції у Відні проти австрофільської політики УНР.

На початку 1918 р. підх. УСС Д. Паліїв запропонував створити таємну організацію українців в австрійській армії, яка при потребі могла б виступити як організована збройна сила. Старшинська нарада схвалила таку пропозицію, та коли стрілецькі представники поінформували про неї український політичний провід, то він розцінив її як державну зраду. Можливо, що УСС почали б реалізовувати свій задум і без згоди політиків, але в цей час (28 лютого 1918 р.) вони разом із австро-німецьким військом вирушили у Велику Україну, щоб допомогти молодій державі боротися з російським більшовизмом.

Перебуваючи в Наддніпрянщині та всіляко сприяючи там розвитку української державності, стрільці водночас остаточно визначили стратегію своєї подальшої боротьби: відокремлення західноукраїнських земель від австрійської імперії та об'єднання їх з Українською державою. Безпосередня підготовка до цих подій розпочалася ще в Наддніпрянській Україні.

Після переведення стрілецького легіону на Буковину його підготовка до перебрання влади на західноукраїнських землях стала ще наполегливішою. Насамперед було зроблене ряд спроб перевести стрільців до Львова, де б вони мали більше можливостей для організаційної та політичної праці. Проте австрійська влада завадила подібному перебігу подій, щоб не дратувати поляків, які також готувалися до захоплення влади в Східній Галичині.

У всіх частинах легіону проходили наради, на яких обговорювали загальнополітичну ситуацію та завдання УСС. Так, вже десь 9-10 жовтня в Чернівцях відбулося кілька засідань гуртка, який об'єднував 10-12 стрілецьких старшин і підстаршин, де обмірковували план наступних дій. Очевидно, це було керівне ядро, котре визначало політичну стратегію УСС, бо зраду ж після засідань підхорунжого Д. Паліїва, який також брав у них участь, направили до Львова для праці у ЦВК.

24 жовтня на нараді старшин у Чернівцях було піддано

гострій критиці рішення УНРади та української Конституанти від 18-19 жовтня 1918 р., на основі яких українські етнографічні землі в Австро-Угорщині проголошувалися як Українська держава в складі австрійської федерації. У прийнятих резолюціях зазначалося, що безпосередньою метою національних змагань є самостійна соборна Українська Республіка.

На тій же нараді йшлося і про підготовку до збройного виступу. В зв'язку з цим постало питання про керівника майбутньої акції, бо тодішньому керівництву, зокрема архикнязя В. Рабсбургу та сотнику О. Микитці, стрільці повністю не довіряли. Учасники наради висловилися за обрання командантом легіону сотника Д. Вітовського. Але через те, що він мав відбутися до Львова і там очолити ЦВК, на цю посаду обрали сотника О. Букшованого. Згаданим рішенням УСС розірвали останні формальні зв'язки з австрійською владою.

Поряд із організаційно-політичною діяльністю, в стрілецькому легіоні здійснювалися й інші заходи, спрямовані на зміцнення його боєздатності. Зокрема, збільшувалися запаси зброї, боеприпасів, амуніції, підготовлялися списки австрійських складів, які необхідно було захопити в момент виступу. Відбулися переговори з представниками київських Січових Стрільців щодо координації дій, співпраці та взаємодопомоги. Ряд УСС було вислано до Львова на допомогу ЦВК та на провінцію для організації повстання. В окремих повітах стрільці організовували військове навчання місцевої молоді, що також мала взяти участь у майбутніх подіях.

Значна увага в розділі присвячена розгляду питань, пов'язаних із безпосереднім здійсненням листопадового збройного повстання та подіями, що йому передували. Їх аналіз дає підстави стверджувати, що стрілецтво, незважаючи на відсутність своїх основних сил у краї в момент виступу та на ряд допущених помилок, відіграло вирішальну роль у Листопадовій національно-демократичній революції. Насамперед це пояснюється тим, що революція стала вже тільки наслідком попередньої довготривалої підготовчої праці, провідне місце в якій займали УСС.

У третьому розділі дисертації - "Культурно-просвітня праця" - аналізуються форми і методи культурно-мистецької та просвітницької діяльності УСС, їх вплив на формування та поглиблення національної свідомості українства.

Українські Січові Стрільці намагалися все своє життя організувати так, щоб якнайкраще виконувати загальноукраїнські завдання. Для цього в легіоні були створені, крім бойових, інші легальні й нелегальні структури, серед яких: Кіш, Вишкіл, Збірні Станіці, Пресова Кватира, бібліотека, освітні та культурно-мистецькі гуртки. Їх діяльність у великій мірі визначала обличчя легіону УСС та сприяла утвердженню національної ідеї серед українського народу.

Першою допоміжною формацією, що офіційно, хоч і з великими труднощами, постала в стрілецькому середовищі, був "Січовий Кіш", який почав свою діяльність наприкінці березня 1915 р. під керівництвом сотника Н.Гірняка. Його головним завданням було вербувати й вишколювати нових добровольців, бо в умовах неприхильного й навіть ворожого ставлення австрійського командування до стрілецтва виникла загроза подальшому існуванню легіону. Окрім новобранців, у Коші перебували й інші категорії УСС, зокрема ті, які після ран та хвороб потребували тривалішого відпочинку. Це дало йому змогу стати своєрідним організаційним центром, де не лише вчили воєнного ремесла, а й поглиблювали національну свідомість та загальний культурний рівень стрільців. Маючи порівняно більшу свободу руху та контакти з усіма легіоновими формаціями і багатьма національними інституціями краю, Кіш також поступово перебирав на себе роль політичного і пропагандистського осередку УСС. Тут у великій мірі формувалася стрілецька ідеологія, зароджувалися політичні плани стрілецтва, втілювалися в життя його творчі задуми.

На початку 1915 р. постала ще одна стрілецька формація, що отримала назву "Пресової Кватири". Її осередок був як у Коші, так і на фронті. Основним завданням "Пресової Кватири" було збирання матеріалів до історії УСС та збереження їхніх традицій, але на практиці вона мала ширші повноваження і, об'єднуючи в своїх рядах людей з літературно-мистецьким

хистом, стала центром, який організовував і спрямовував духовне, культурне та творче життя легіону. Згідно зі статутом кошової "Пресової Кватири", її робота поділялася на 8 відділів (письменників-дописувачів, співаків, музикантів, рисувальників, різьбярів і малярів, фотографів, а також науковий, видавничий та економічний), які дозволяли охопити стрілецьке життя та діяльність у всій їх багатоманітності.

Немаловажне місце в стрілецькому середовищі займала т. зв. "етапна гімназія УСС", завдяки якій стрільці, що до війни вчилися в гімназіях, змогли продовжити свої студії. Залежно від фронтних обставин, тут здобували науку від 20 до майже 230 чоловік. У певні строки вони виїждили до українських гімназій і там давали іспити. За роки війни біля 140 стрільцям вдалося таким чином завершити своє навчання.

Великою популярністю - як серед УСС, так і серед українського громадянства - користувалися стрілецькі осередки культурно-мистецького напрямку. Насамперед тут потрібно нагадати духовий оркестр під орудою підхорунжого М. Гайворонського, смичковий та струнний оркестри, хор під орудою підхорунжого Л. Гринішака, стрілецький театр. Їх виступи в часи воєнного лихоліття були прекрасним засобом живої національної пропаганди.

Значна увага в роботі приділяється також аналізу діяльності таких стрілецьких інституцій, як Вишкіл, "Кружок Загального Добра", бібліотека та ін. Вони, як і вже нагадані структури, сприяли підвищенню освітнього та ідейного рівня стрілецтва, готували його до післявоєнної громадської праці, немало спричинилися до популяризації боротьби легіону УСС за волю України, залишили для нащадків чимало публікацій, спогадів, фотографій, малярських картин, пісень та інших стрілецьких пам'яток, що мали і мають неocenенне значення для розвитку національної свідомості.

Одною з таких пам'яток була стрілецька літературна творчість, яка акумулювала в собі масову свідомість стрілецтва та була свідченням тих думок, настроїв та почувань, які панували в його середовищі. Зокрема, спогади про пережите писали десятник В. Дайковський, підхорунжі Р. Купчинський і М. Опока та

ін. Авторами нарисів були стрілець А. Лотоцький, хорунжий А. Баб'юк, четар В. Кучабський, сотник Д. Вітовський. Як літописці і хроністи продуктивно працювали підхорунжі Л. Новіна-Роа-луцький, М. Угрин-Беагрішний, Р. Заклинський та ін. Чимало фактів і характерних деталей із життя УСС, їх психології і настроїв подав підхорунжий О. Нагарук.

Нічим не поступалася стрілецькій прозі й стрілецька поезія, головними темами якої також були доля України, сподівання на краще майбутнє, прагнення до державної самостійності та соборності українських земель. Серед найвідоміших поетів-усусів були: підхорунжі Р. Купчинський, Л. Лепкий, М. Голубець, Ю. Шкрумеляк, В. Бобинський, хорунжий Ю. Нагарк і деякі інші.

Особливе місце в середовищі УСС займала стрілецька пісня, в якій чи не найповніше відтворені всі ті прагнення й ідеї, що ними жило стрілецтво. Найбільше до створення стрілецьких пісень доклали творчих зусиль три автори, три підхорунжих - М. Гайворонський, Р. Купчинський та Л. Лепкий. Виходячи за межі свого середовища і стаючи відомою більшому загалові, стрілецька пісня відігравала роль своєрідного каналу, з допомогою якого УСС поширювали свої ідеї серед українства. Вона стала символом відродження традицій збройної боротьби народу за свою незалежність.

В розділі наголошується, що з самого початку існування січове стрілецтво не полишало думки про видання власного друкованого органу, котрий поширював би самостійницькі ідеї та гуртував навколо себе людей. З його допомогою УСС мали намір постійно впливати на українське громадянство "в державницькому дусі та перевиховувати його". Завдяки стрілецькій підтримці, насамперед фінансовій, творчій та кадровій, у роки війни у Львові виходили журнали "Шляхи" (1915-1918 рр.) і "Світ" (1917 р.), що прагнули виконувати функції стрілецького органу, та газета "Будуччина" (1918 р.), яка була дуже близькою до стрілецтва. Влітку 1916 р. у Коші побачили світ два випуски журналу "Вісник Пресової Кватири УСС".

Крім цього, в стрілецькому середовищі було підготовлено ще й ряд інших видань. Серед них: "Стрілецький Календар-альма-

нах Артистичної Горстки і Пресової Кватири УСС в полі на звич. рік 1917", "Червона Калина", "Літературний збірник Українського Січового Війська", "Антологія стрілецької творчості", "Співаник УСС".

Завдяки Комісаріату УСС у Володимирі-Волинському, було також видано: "Український буквар", "Читаночку для чемних діточок", "Український православний календар для Волині на 1917 р.", "Читанку для волинських дітей" та збірник нарисів і новел "Сміх Нірвани" хорунжого А. Баб'юка.

Про популярність гумору, сатири та карикатури серед УСС свідчить те, що в 1915 до 1917 р. в їхньому середовищі існувало 6 гумористично-сатиричних часописів. Серед них: "Самохотник" (1915-1917 рр.), "Бомба" (1916р.), "Самопал" (1916р.), "У. С. С." ("Усусу") (1916-1917 рр.), "Червона Калина" (1917 р.), "Тифусна одноднівка" (1917 р.).

Детальний аналіз вищезгаданих стрілецьких видань показує, що їх зміст був насамперед спрямований на активізацію української політичної думки, сприяв утвердженню в суспільстві самостійницьких та соборницьких настроїв.

Пріоритетним напрямом діяльності УСС була просвітня праця серед широких кіл українства, як необхідна передумова успішної реалізації національно-державницької ідеї. Саме ця праця стала одним із головних чинників, що спонукав величезну частину галицько-українського суспільства сприйняти вивольну ідею не лише як гасло, а й як реальну справу.

Еперше стрільці почали свою громадську діяльність у Закарпатті, серед місцевого населення. Важкий мадярський режим, що панував тут, не тільки виснажив українство матеріально, а й вбив у ньому національну свідомість. Тому УСС за найменшої нагоди докладали всіляких зусиль, щоб хоч трохи виправити ситуацію. Недивлячись на безсистемність і навіть хаотичність цих заходів, їхня праця дала свої плоди. Насамперед, у селах, де перебував легіон, почали відживати українська мова та народна пісня, а між місцевим населенням та стрільцями за короткий час склалися дуже приязні стосунки, що, безперечно, сприяло тіснішому зближенню двох віток одного народу.

Із поверненням стрілецького легіону в середині 1915 р. у Галичину в його громадсько-просвітній діяльності все чіткіше почали проявлятися елементи організованості та плановості. В цей час було ухвалено ряд заходів для допомоги українському населенню. Серед іншого вони передбачали: правову допомогу потерпілим від воєнного лихоліття, поміч селянам у польових роботах, пожвавлення діяльності місцевих "Просвіт", створення аматорських гуртків та товариств "Сільського Господаря", впровадження української мови урядування в органах місцевої влади тощо. Для ефективності здійснення запланованих заходів та для контролю за їх ходом були створені окремі комісії та впроваджені посади референтів, кожен з яких мав свою ділянку роботи і регулярно звітував за її стан. Стрільці також радо йшли на зустріч різноманітним українським інституціям, організаціям та окремим діячам, які зверталися до них по допомогу.

Для поширення й пропаганди національно-державницьких поглядів УСС активно використовували і свої культурно-мистецькі можливості. Зокрема, стрілецький хор та оркестр успішно виступали з концертами в багатьох містах і селах Галичини. Чимало для популяризації української ідеї зробив і львівський театр, де більшість становили представники стрілецтва.

Належна увага в розділі приділяється дослідженню діяльності волинських "вербункових комісаріатів УСС", які очолювали: у Ковелі - сотник Д. Вітовський, у Володимирі-Волинському - четар М. Саевич, у Луцьку - четар М. Гаврилко. Протягом 1916 - початку 1918 рр. на Волині було відкрито, головним чином завдяки наполегливості кількох десятків стрільців, які тут перебували, біля 150 українських шкіл (за підрахунками Н. Гірняка, на УСС припадало 85 шкіл), де вчилися тисячі дітей. У багатьох із них через відсутність педагогів самі ж стрільці учителювали, а також підготували місцеві педагогічні кадри, створювали підручники, організовували бібліотеки, дитячі їдальні, курси і т. ін. Значну роботу проводили волинські комісаріати і серед дорослого населення.

Ще одним місцем, поряд із Закарпаттям, Галичиною та Волинню, де УСС розвинули інтенсивну просвітньо-культурницьку

діяльність, стала Наддніпрянщина. В дисертації показано форми і методи такої праці, розкривається її значення, а також підкреслюється, що вся робота, яку стрілецьтво проводило протягом 1914-1918 рр. - як у стрілецькому легіоні, так і поза ним - була підпорядкована єдиній меті: виборенню самостійної соборної Української держави.

У висновках дисертації підведено підсумки дослідження, сформульовано узагальнення та показано наслідки боротьби та діяльності легіону Українських Січових Стрільців.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях автора:

1. Лазарович М. Світогляд та культурно-просвітницька діяльність Українських Січових Стрільців //Матеріали міжвузівської наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Юліана Целевича. - Івано-Франківськ, 1993. - С. 47-49.

2. Лазарович М. Українські Січові Стрільці на Волині (в 1916 - на поч.1918 рр.) //Велика Волинь: минуле і сучасне. Теми міжнародної наукової краєзнавчої конференції. - Житомир, 1993. - С. 73-76.

3. Лазарович М. Місце стрілецької ідеології в Листопадовій національно-демократичній революції //Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 75-річчю ЗУНР. - Івано-Франківськ, 1993. - С. 11-13.

4. Лановик В., Лазарович М. Українські Січові Стрільці як "перші воскресителі рідного слова і будівничі рідної школи на Волинській Україні" //Волинь і волинське зарубіжжя. Теми доповідей та повідомлень Міжнародної наукової конференції. - Луцьк, 1994. - С. 77-73.

5. Лазарович М., Лазарович Н. Національні риси в атрибутиці УСС //Четверта наукова геральдична конференція. Збірник тез повідомлень та доповідей. - Львів, 1994. - С. 48-50.

6. Лазарович М. Організація Українських Січових Стрільців //Тернопіль. - 1995. - N4. - С. 61-64.

Лазарович М. В. Украинские Сечевые Стрельцы: формирование, идея, борьба.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности: 07.00.01 - история Украины. Институт украиноведения имени И. Крипьякевича, Львов, 1996.

Диссертация содержит исследование борьбы легиона Украинских Сечевых Стрельцов за независимость Украины в годы Первой мировой войны, анализируются основные формы и методы национально-политической и культурно-просветительской деятельности стрельцов, ее влияние на активизацию национального сознания. На основании проведенных исследований сделаны обобщения, выводы и определены практические рекомендации.

Lasarovych M. V. Ukrainian Sichovi Striltsi: formation, idea, struggle.

Thesis for the scientific degree of the candidate of sciences (History) in speciality 07.00.01 - "History of Ukraine". The Institute of Ukrainian history and culture of Krypjkevych, Lviv, 1996.

This thesis is dedicated to the struggle of Ukrainian Sichovi Striltsi for the Ukrainian independence during the First World War. The main forms and methods of national, political and cultural activity of Sichovi Striltsi, its influence on the national consciousness are analysed in this work. Generalisation, conclusion are done on the basis of these investigations, the practical recommendations are defined too.

Ключові слова: стрілецьтво, ідея, боротьба, державність.

111342

AB 34.212

282001, м. Тернопіль, вул. Руська 56
Віддруковано на видавничій системі 4300
в Тернопільському приладобудівному
інституті ім. І. Пулюя